

niet verweven stedelijke functies ontstaan. Dat het lokatiebeleid in de praktijk geen succes is gebleken, is wat ons betreft dan ook geen gemis. Het concept van het mobiliteitsmilieu neemt de interacties die tussen mensen plaats(moeten) vinden als vertrekpunt. Door wijzigingen aan te brengen in de externe condities van mobiliteitsmilieus en rekening te houden met de behoeften, mogelijkheden en gedragsregels van bezoekers, kan de aard, de intensiteit en duur van deze interacties binnen (nabijheid) en tussen (bereikbaarheid) deze milieus beïnvloed worden. Dit houdt in dat die woon-, werk-, winkel- en vrijetijdsactiviteiten bij elkaar geplaatst worden waartussen een zekere mate van verwevenheid kan ontstaan. Het is onze overtuiging dat uiteindelijk op die wijze een duurzame ontwikkeling van een netwerk van steden op gang gebracht kan worden.

Luca Bertolini is postdoc onderzoeker en docent bij de Afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam.

Martin Dijst is als docent/onderzoeker verbonden aan de disciplinegroep Stadsgeografie van de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

Literatuurselectie

- Bertolini, L. (1998) (Her)ontwikkeling van stationslokaties, in: *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, Vol. 79, No.4, pp. 4-9.
- Bertolini, L. en M. Dijst (2000), Mobiliteitsmilieus: ankers voor het vluchtende stedelijk leven. In: L. Boelens (red.), *Nederland netwerkenland*. Rotterdam: NAI, pp. 35-46.
- Dijst, M., J. Droogleevers Fortuijn & L. Karsten (1999) *Beweging in tijd en ruimte: trends en onderzoeksvragen*. Utrecht/Den Haag: NETHUR/NIROV.
- Goodchild, M.F. & D.G. Janelle (1984) The city around the clock: space-time patterns of urban ecological structure. In: *Environment and Planning A*, 16, pp. 807-820.
- Schwanen, T. & M. Dijst (2001) Travel time ratio for visits to the workplace: the association between commuting time and work duration, in: *Transportation Research A* (te verschijnen).

Het twijfelachtige genot van de leegte

Esthetisering en cultuurpolitiek

Wandelend door Den Haag en Rotterdam uitte de Britse architect Lord Rogers onlangs zijn verwondering over de smaakmakende Nederlandse ontwerpen voor de herinrichting van de openbare ruimte, 'wat zijn die pleinen en parken hier toch van een ongelooflijke hardheid.' De buitenruimte van het Amsterdamse GWL-terrein, de inrichting van het Haagse Slachthuissterrein, het Herdenkingsplein in Maastricht, het Kromhoutpark in Tilburg, de Rotterdamse Binnenrotte, het openbaar gebied op de Kop van Zuid: Nederlandse openbare ruimten zetten zich af tegen ieder zweempje van romantiek.

MAARTEN HAJER

Nederlandse ontwerpen voor de openbare ruimte worden in het buitenland bekeken met een mengsel van verwondering en bewondering. De interesse in het vaak aansprekende en gedurfde design staat daarbij tegenover de verwondering over de keuze voor een bepaalde ontwerpoplossing voor stedelijke vraagstukken. Of het nu gaat om stadspleinen of buurtparken, de ontwerpen betreffen vaak gevoelige stedelijke gebieden waarbij ontwerpers worden ingezet om een bijdrage te leveren aan de 'revitalisatie' ervan. Op zich spreekt uit de voornoemde ontwerpen een duidelijke esthetische voorkeur die, getuige de vele opdrachten, kennelijk op een breed draagvlak in bestuurlijk Nederland kan rekenen.

Deze inrichtingsvoorkeur verbergt cultuurpolitieke motieven. We zouden dit het 'avant-garde motief' in het Nederlandse ontwerp van de openbare ruimte kunnen noemen. Hoe verhoudt dit motief zich tot het idee dat de openbare ruimte als publiek domein voor alle soorten burgers zou moeten functioneren? En hoe valt de centrale rol van het avant-garde ontwerp van de openbare ruimte te verklaren?

Joubertplantsoen: esthetisering van de openbare ruimte (Bron: auteur).

Het avant-garde motief

Avant-garde ontwerpen zijn niet per se strijdig met het perspectief van het publieke domein. Deze ontwerpen beogen tenslotte steeds de breuk met het normale, en daarmee een wisseling van perspectief. Het ontwerp dient ertoe de zinnen te verzetten. De cultuurpolitieke waarde schuilt in de confrontatie met onverwachte en andersoortige ruimte, met het doorbreken van geijkte voorstellingen van hoe een park, een plein of een verbinding eruit ziet, en misschien wel uit moet zien. Het verspringen van het perspectief, het ervaren van leegte na drukte, of de toepassing van bekende materialen in een andere context zijn voorbeelden van artistieke interventies in het openbaar gebied. Dat heeft een goede openbare ruimte gemeen met een goed kunstwerk. Het verschil met een kunstwerk zit uiteraard in het feit dat goede openbare ruimte niet alleen wordt bekeken en beschouwd maar vooral ook moet worden gebruikt. En wanneer het gaat om gebruik zijn de recente avant-garde pleinen veelal een stuk minder succesvol.

Een voorbeeld hiervan zijn de pleinen uit de Haagse Schilderswijk. Ten tijde van de manifestatie 'Stadsvernieuwing als Culturele Activiteit' besloot het stadsbestuur om de aandacht in de stadsvernieuwing te verleggen van het privé-domein (de individuele woningen) naar het publieke domein (de kwaliteit van het openbare gebied). Het gebrek aan openbare ruimte werd als probleem geagendeerd. Naar het voorbeeld van Barcelona werden niet langer zoveel mogelijk woningen teruggebouwd maar werden hier en daar openbare ruimten geschapen door huizenblokken te slopen en op die plekken pleintjes en parken te stichten. Daarnaast kreeg de kwaliteit van de inrichting van de pleinen expliciete aandacht. Nieuw openbaar gebied werd gecreëerd, zoals het Joubertplantsoen, het Van der Vennepark of het Wijkpark Transvaal. Als uitdrukking van de bijzondere aandacht die het stadsbestuur had voor de stadsvernieuwing werden ontwerpers van naam gevraagd te tekenen voor het ontwerp. De doelstelling van de pleininrichting was expliciet sociaal: de pleinen dienden als ontmoetingsplekken te gaan functioneren.

Het Van der Vennepark, ontworpen door een team waar ook de Portugese architect Alvaro Siza deel van uitmaak-

Het Van der Vennepark: avant-garde in de Haagse Schilderswijk (Bron: auteur).

te, werd uitdrukkelijk ingericht om de verblijfsfunctie inhoud te geven. Bovendien werden deze pleinen expliciet ontworpen om te functioneren in een multiculturele wijk. Het bestuur maakte goede sier met de pleinen. Naast Siza werden pleinen ontworpen door bekende ontwerpers als Carlos Castanhera, Marieke Timmermans en Katie Tedder. Na oplevering werden ze bovendien gevierd in de wereld van ontwerpers. De kwaliteit van deze pleinen werd gestalte gegeven door materiaalgebruik, door visualiteit en door ruimtelijkheid. Tekenend is de beschrijving van het Van der Vennepark in de Gids van de moderne architectuur in Den Haag: 'Het park is ontworpen als verblijfsruimte, met door bakstenen muurtjes omgeven verhoogd liggende gazons, natuurstenen trappen en bomen in een strak patroon. Langs de noordrand van het park kwam een monumentale bank met uitzicht op een grote vijver.'

Esthetisering van de openbare ruimte

Deze aanpak leidde echter niet tot het gewenste intensieve gebruik door verschillende bevolkingsgroepen. De vijver in het Van der Vennepark raakte vervuild en werd vernield, evenals de slecht ontworpen, volledig vrijliggende speelplaats. Vrouwen misten beschutting op het plein en gebruikten het nauwelijks. Het hoger liggende gazon vergrootte de overlast van voetballende jongeren door de onvermijdelijk overvliegende voetballen. Op het Joubertplantsoen waagde niemand zich behalve groepjes voetbal-

lende jongens. Investeren in esthetisch verantwoorde pleininrichting leverde al met al niet zonder meer het publiek domein op dat het stadsbestuur weldegelijk tot stand wilde brengen. Ook elders kunnen vraagtekens worden gezet bij de cultuurpolitiek van de esthetisering van het openbare gebied. Sterker nog, er is reden om aan te nemen dat avant-garde motieven in een aantal gevallen de ontwikkeling van publiek domein in de weg staan. Adriaan Geuze verklaarde in 1992: "there is absolutely no need for parks anymore, because all the 19th century problems have been solved and a new type of city has been created." De gedachte achter zijn uitspraak was dat de mens de ontwerper niet meer nodig heeft om overeind te blijven in de stad. De mens is uitstekend in staat om in elke omgeving te assimileren of deze zelfs naar zijn hand te zetten. De ontwerper kan zijn agenda veranderen en zich richten op omgevingen die niet voor vaststaand gebruik worden ontworpen, maar eerder onbekend gebruik uitlokken (het Schouwburgplein in Rotterdam bijvoorbeeld) of zich wijden aan 'leegte als kwaliteit' (de Rotterdamse Binnenrotte). Of er geen behoefte meer bestaat aan parken is vooralsnog een open vraag. Vanuit het perspectief van het publiek domein kun je je afvragen wat het effect van de ontwikkeling van de Binnenrotte tot groen stadspark zou zijn geweest. Wanneer stedelijkheid bestaat in de abrupte overgangen en in de nabijheid en ongedwongen koppeling van zeer

verschillende sferen, dan zou een parkachtige inrichting wellicht in veel meer nieuwe en verrassende sociaal-culturele dynamiek hebben geresulteerd. Ook het Van der Vennepark zou wel eens veel meer als publiek domein kunnen hebben gefunctioneerd wanneer dit anders was geprogrammeerd en ontworpen.

Achtergronden van de ontwerpkeuze

Hoe het ook zij, de avant-garde esthetisering van de openbare ruimte vormt een belangrijke cultuurpolitieke kracht. Hoe valt deze cultuurpolitiek van avant-garde esthetisering nu te verklaren? Nader beschouwd blijkt de esthetisering tenminste drie verschillende ideeën van 'kwaliteit' te herbergen die door verschillende groepen worden ingebracht. Allereerst het kwaliteitsconcept van de avant-garde ontwerper zelf. De toets voor professioneel succes ligt niet in de meningsvorming in buurthuizen maar in de receptie in sleuteltijdschriften als *Blauwe Kamer/Profiel*, *Archis* of *De Architect*. De toets ligt in een internationaal gedefinieerd vormgevingsideaal. Professionele rivaliteit leidt tot het zoeken naar nieuwe oplossingen en niet tot het toepassen van beproefde concepten. Geconfronteerd met voorbeelden van publiek domein in vergelijkbare stedelijke contexten reageert de ontwerper niet zelden met de verzuchting: 'Ja, het zal best functioneren maar dit zijn toch ontwerpen van een voorbijgaande tijd!' De dominantie van dit avant-garde motief in het ontwerp van openbare ruimten in Nederland is opvallend. In andere sectoren van de kunst heeft het tenslotte sterk aan betekenis ingeboet. Henk van Os merkte onlangs nog op dat het idee dat kunst steeds vernieuwend moet zijn, is verlaten en het besef van een artistieke avant-garde is verdwenen. Hij ziet de vernieuwing juist bij kunstenaars als Boltansky, die zich met volledig andere onderwerpen bezighouden. De gedachte van een kunst die voortdurend op zichzelf reageert, en dus steeds een 'avant-garde' definieert en genereert, verdwijnt daarmee. Het Nederlandse ontwerp voor de openbare ruimte staat echter nog volop in het teken van het avant-garde motief. Ten tweede het motief van de bestuurder c.q. opdrachtgever. Hier is beeldkwaliteit belangrijk. De keuze om het ontwerp van pleinen en parken in handen te geven van gerenommeerde ont-

werpers heeft te maken met de hang naar 'allure' die stadsbestuurders kenmerkt. Het feit dat achterstandswijken ook door eersteklas ontwerpers herontwikkeld worden lijkt een illustratie van bestuurlijke betrokkenheid om bepaalde wijken of stadsdelen er bovenop te helpen. Juist de uitstraling van het ontwerp, de beeldkwaliteit, is iets waar een bestuurder mee kan scoren.

Ten derde is er een tamelijk onzichtbare groep van ambtenaren die in veel gevallen de randvoorwaarden voor een nieuw plein- of parkontwerp bepaalt. Daarbij geldt dat kwaliteit vooral wordt getoetst in termen van optimale beheersbaarheid. Ambtelijk gezien zijn hoge stichtingskosten (kosten van ontwerp en inrichting) veel minder problematisch dan hoge onderhoudskosten. De ambtelijke benadering van de openbare ruimte komt onder meer tot uitdrukking in het streven naar onderhoudsarm groen en een beheersbare ruimtelijke indeling. Dit laatste heeft bijvoorbeeld betrekking op de gevreesde 'hangjongeren' die vooral 's avonds op pleinen of in parken zouden rondhangen wanneer de vormgeving beschutting zou bieden.

Programmering

Kortom, meer aandacht voor het openbare gebied vertaalt zich niet direct in een versterking van de sociaal-culturele betekenis van de betrokken plekken. De esthetisering van de openbare ruimte suggereert vaak wereldsheid en warsheid van bekrompen denken, het leidt

echter vaak tot een breuk met de wezenlijke stedelijke karakteristieken van openbaarheid. De stad heeft een januskop: het ongecontroleerde en oncontroleerbare horen ook bij de stad. De nadruk bij de herinrichting van openbare ruimte ligt tegenwoordig maar al te vaak op het uiterlijk van het plein terwijl rommeligheid als probleem wordt beschouwd. Het wegschuiven van activiteiten van de pleinen leidt natuurlijk niet tot een verbeterde sociaal-culturele samenhang.

De programmering van openbare ruimte speelt als gevolg van het esthetische discours een ondergeschikte rol. Dit lijkt onterecht. In een aantal gevallen binnen het project 'Stadsvernieuwing als Culturele Activiteit' leidde de nieuwe aandacht voor de programmering van de openbare ruimte wel tot de creatie van nieuw publiek domein, zoals bij het plein aan de Hoefkade in Den Haag. Kern van de interventie betrof hier het toegevoegde programma dat zelf nieuwe dynamiek creëerde. Ook in het buitenland zijn vele voorbeelden van succesvolle programmering van de openbare ruimte te geven. Op de Elisabethplatz in München zijn op nog geen honderd vierkante meter een permanente markt, een biertuin, een speelplaats en een skatebaan gesitueerd. Alhoewel de verschillende activiteiten zeer dicht bij elkaar staan is de onderlinge frictie zeer beperkt. Voor vele pleinen in het dichtbebouwde Manhattan geldt hetzelfde. Wie openbare ruimte als publiek domein wil laten functioneren doet er

Toegevoegde programmering (Bron: auteur).

goed aan om het programma voor een bepaalde ruimte als uitgangspunt te nemen. Als de recente ontwerppraktijk ons iets leert is het dat avant-garde ontwerpers en bestuurders, indien aan elkaar overgelaten, pleinen produceren die allerminst als publiek domein functioneren.

Maarten Hajer is hoogleraar Bestuur en Beleid aan de vakgroep Politicologie, Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

- Gids van de moderne architectuur in Den Haag* (1998). Den Haag: Ulysses.
 Hajer, M.A. (1994) *De stad als publiek domein*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
 Hajer, M.A. & A. Reijndorp (2001) *Op zoek naar de nieuwe openbaarheid*. Rotterdam: Nai Uitgevers (nog te verschijnen).
 Os, H. van (1999). *De Groene Amsterdammer*, 8 september 1999, p.20.

Van jachtvelden en woeste gronden tot Eco-displays en Nieuwe Natuur

Natuurorganisaties worden, vooral door de enorme steun van stedelingen, wel de meest aansprekende ideologische bewegingen van deze tijd genoemd. Die bewegingen hebben de dierentuinen niet onberoerd gelaten. In een aantal dierentuinen in Nederland woedt een ware investeringsslag om te komen tot steeds spectaculairdere 'Eco-displays', en ook daarbuiten wordt de natuur flink verbouwd. Door het gedachtegoed van de 'Nieuwe' of 'Maakbare Natuur' is de positie van de natuur in de ruimtelijke ordening totaal gewijzigd. Over natuur als domein voor de nieuwe stedeling.

ROB DETTINGMEIJER

Natuurmonumenten beschikt al f over zes bezoekerscentra. Met zeven centra wordt samengewerkt. In al deze centra krijgen bezoekers eefsoadsvrij ophaal. De medewerkers beantwoorden praktische en inhoudelijke vragen en vertellen enthousiast over 'hun' gebied. Zij hebben voor iedereen een passende manier om het gebied te verkennen: een fietroute, een themawandeling, een informatieblad over vogels in het gebied. Regelmatig organiseren de bezoekerscentra activiteiten, zoals een vlinderexcursie met de hrcwachter, een vaartocht, een avondwandeling. Wie zelf aan de slag wil in de natuur kan eveneens zijn hart ophalen. Natuurlijk is er ook in het centrum veel te zien. Er is uitstekende informatie te vinden over het gebied. Zelfs voor wie al thuis is in het natuurgebied valt er nog genoeg te beleven en op te steken.

Natuur als domein voor de stedeling (Bron: Natuur Behoud).

Vanaf de eerste stedelijke gemeenschappen in Mesopotamië en Egypte maakten de heersers van deze op agrarisch surplus gebaseerde gemeenschappen de jacht tot het privilege van de elite. Zij toonden hiermee dat ze 'Heer der schepping' waren. Om de jacht met grotere kans op succes te kunnen beoefenen werden de dieren in afgesloten terreinen gekweekt en gedood. Ook toonde de vorst de meest exotische dieren als teken van zijn macht. Dit principe is tot op de dag van vandaag te zien. In de loop van de twintigste eeuw zijn dierentuinen steeds meer voor een algemeen publiek toegankelijk geworden, en wat jachtreservaten waren, werden natuurreservaten. De laatste jaren zijn dierentuinen en natuurreservaten steeds meer doelen van massarecreatie geworden en hebben steeds meer de kenmerken van 'themaparken' gekregen.

Ook de houding ten opzichte van het dier is veranderd. De jacht op dieren wordt door steeds meer mensen als wreed en primitief beschouwd. Het gevangen houden van dieren is veranderd in 'asiel verlenen' of onderdeel van grote educatieve ensembles. De laatste tien jaar is een aantal ontwikkelingen te zien, die verbazingwekkend snel en ingrijpend de vorm en inhoud van de natuurbescherming en zelfs van het begrip 'natuur' hebben veranderd.

De opkomst van het natuurbehoud

Al in de jaren vijftig zag men de dierentuin als een onderdeel van de gezondhou-